

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Hanna Vult Von Steyern

Erkännandet och jakten på sanningen

En rättsvetenskaplig utredning rörande erkännandets utveckling i
processrättshistorien

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Lotta Maunsbach

Termin: VT 2014

Innehåll

1	INLEDNING	6
1.1	Presentation av uppsatsämne	6
1.2	Syfte och frågeställningar	7
1.3	Metod och teori	7
1.4	Avgränsningar och definitioner	8
1.5	Material	8
1.6	Forskningsläget	9
1.7	Disposition	10
2	ERKÄNNANDETS UTVECKLING	11
2.1	Några inledande ord	11
2.2	Legal bevisteori och fri bevisprövning	11
2.3	Rättegångsförfarandets två grundformer	12
2.3.1	Ackusatoriskt förfarande	13
2.3.2	Inkvisitoriska förfarandet	13
2.4	Fornsvenska bevisrättens uppkomst och utveckling	14
2.4.1	Bakgrund	14
2.4.2	Rättegångsförfarandets framväxt	15
2.4.3	Skänninge möte – rättssystemets omvandling	16
2.4.4	Edgärdsman- och nämndeprocessen	16
2.5	Kanonisk rätt	17
2.6	Sverige efter den lutherska reformen	19
2.7	Erkännandets särställning	20
2.8	Rättsinsitut för framtvingande av erkännande	21
2.8.1	Absolutio ab instantia	21
2.8.2	Svårare fängelse och insättande på bekännelse	22
3	TILLBAKA TILL FRI BEVISFÖRING	24
4	AVSLUTANDE ANALYS	27

5	KÄLLFÖRTECKNING	31
6	LITTERATURHÄNVISNING	33

Summary

The purpose of this paper is to critically review the confession as evidence in a legal and historical perspective by looking at how it has been handled and valued historically in the lawsuit, focusing on the criminal process. The core of the analysis comprises the meaning of the confession and its value as evidence in relation to the procedural principles; *the legal proof theory* and *the principle of free evaluation*, respectively how other important changes in society have affected the law of evidence.

The status of the confession within a lawsuit has changed over time, just as the requirements set for a valid confession. This is evident after a comparison between present law and established praxis versus the same material in earlier days. Three key factors have primarily influenced the development and the function of the confession in the lawsuit; the Christianization of Sweden, the development of the Swedish society and the reception of foreign rules, principles and cultures. These factors will thereby be in focus in this paper and form the base for the compilation in order to obtain an overview of the history of confessions. The paper will thereby examine happenings and changes in the society that have affected the Swedish law of evidence. By analysing foreign legal systems and cultures with the Swedish system it appears obvious that the Swedish legislators significantly been inspired and influenced by laws and principles from the continent.

Initially the essay gives an overall exposition of the two principles of the law of evidence. It is essential to give the reader an understanding of the content of these principles before the confession itself is examined. This understanding is required since the divergence between the two principles are fundamental for the lawsuit and the value of confession. The legal proof theory sets up strict rules for permitted evidence and how it should be valued while the principle of free evaluation leaves those decisions to the court. The confession obtained a unique position within the lawsuit and was given a value as evidence significantly higher than the other types of evidence. An intense chase for confessions has thereby taken place in the courts ambition to hold someone responsible for the charge. This paper has intended to analyse this unique position, how the position has affected the law of evidence and if this intense chase after confessions may have contributed to incorrect convictions and power abuse within the courts and judges.

Sammanfattning

Syftet med uppsatsen är att, ur ett rättshistoriskt perspektiv, granska hur erkännandet som bevismedel hanterats och värderats i den historiska rättsprocessen med fokus på processen i brottmål. I centrum för analysen står erkännandets innebörd och bevisvärde i förhållande till de bevisrättsliga principerna *legal bevisteori* respektive *fri bevisvärdering*. Ingående utreds också hur övriga historiska samhällsförändringar och händelser inverkat på bevisrätten.

Erkännandets ställning i rättsprocessen har förändrats över tid, precis som de krav som uppställts för ett erkännandes giltighet. Detta framgår tydligt efter jämförelse med dåtida och nutida rättsregler, domböcker och praxis. Erkännandets utveckling och funktion i rättsprocessen genom historien har främst berott på tre centrala faktorer; *Sveriges kristnande*, vår *samhällsutveckling* samt *receptionen* av utländska rättsregler, principer och kulturer. Dessa tre faktorer har därför stått i fokus för utredningen och använts som utgångspunkter för att skapa en lättöverskådlig helhetsbild över erkännandets historia i rättsprocessen. Uppsatsen redogör därför för historiska händelser och ändringar av samhällsstruktur vilka påverkat svensk bevisrätt. Genom att granska utländska rättssystem och rättskulturer och jämföra dessa med den svenska bevisrätten är det tydligt att det svenska rättssystemet i betydande omfattning inspirerats av, och recipierat, rätt från system långt utanför våra egna gränser.

Inledningsvis presenterar uppsatsen en översiktlig genomgång av de två bevisrättsprinciperna. Det är nödvändigt att läsaren innehar förståelse för bevisrättsprincipernas innebörd innan erkännandet behandlas då det råder fundamentala skillnader mellan hantering och värdering av bevis i de olika processformerna. Den legala bevisteorin innebär strikta regler för tillåtna bevismedel och värderingen av dessa medan den fria bevisprövningen överlämnar både prövning och värdering åt domstolen.

Erkännandet kom att inta en särställning inom bevisrättsprocessen och tillerkändes ett bevisvärde betydligt högre än resterande bevismedel. En nästan manisk jakt på erkännande har därmed i perioder förekommit i domarnas strävan att avsluta mål. Denna uppsats ämnar besvara upphovet till denna särställning, hur särställningen har påverkat bevisrätten samt om denna intensiva jakt kan ha lett till felaktiga domar och maktmissbruk hos rättsutövare.

Förkortningar

BRB	Brottsbalken
EKMR	Europeiska konventionen från den 4 november 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna
NE	Nationalencyklopedin
PLB	Processlagberedningen
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Presentation av uppsatsämne

Erkännandet som rättsinstitut är ingen ny företeelse i samhälle eller rättsprocess. Den kristna synen på erkännandet som själens frälsning har haft stor betydelse i samhället men erkännandet har även haft en central innebörd för processrätten och rättegångsväsendet.

Mitt intresse för ämnet uppstod med rättsskandalen Sture Bergwall, alias Thomas Quick, där åtta fällande domar utdömdes grundade på erkännanden vilka idag ter sig varit falska. Företeelsen att falskt erkänna medieuppmärksammade brott är välkänd, t.ex. har långt över 100 personer erkänt Palmemordet.¹ Debatterna har fokuserat på risken för, och hanteringen av, *falska erkännanden*, men bidragit till intresse för erkännandet i allmänhet – t.ex. hanteringen av fångar, häkte och ungdomsbrottslingar. Jag fann det fascinerande att en enda person genom rena lögner och påhittade historier kunde skapa sådana svårigheter för det svenska rättsväsendet. Att någon kunde fällas för flertalet mord baserat på uppenbart felaktiga och bristande utsagor är obehagligt, inte minst eftersom de riktiga gärningsmännen därmed gick fria. Quickdomarna fick mig att vilja granska hur rättsväsende och samhälle historiskt hanterat den enskildes erkännande och erkännandets innebörd för rättsprocessen genom tiderna.

Uppsatsen utgör en rättsvetenskaplig utredning av erkännandets historiska innebörd och betydelse för rättsprocessen. Bland annat begrundas rättsutövarnas hantering av kraven på erkännandet och där innefattat motstridigheterna mellan lag och praxis som förelegat genom att grundläggande lagreglerade krav, såsom frivillighetskravet, åsidosatts kontinuerligt i praktiken. Vidare ifrågasätts hur frivilliga framtvingade erkännanden egentligen kan anses ha varit, samt huruvida framtvingandet genererat felaktiga domar.

¹ Orre, Svensk Polis Tidning., 20/1-11.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen har mer djupgående granskat hur rättsinstitutet *erkännandet* utvecklats och förändrats ur ett rättshistoriskt perspektiv. Ambitionen har varit att utreda händelser och bakgrund i Sveriges, samt i viss del andra länders, rätt och rättsutveckling för att finna de faktorer som främst påverkat bevismedlet erkännandet.

För att tillgodose syftet har jag utgått från dessa frågeställningar:

- Hur har erkännandet utvecklats och hanterats i historien?
- Vilka historiska faktorer har varit ledande för erkännandet som bevismedel?
- Hur har utländska rättsordningar och rättsregler påverkat den svenska? Var kan vi spåra recipiering i vårt eget system?
- Kan de krav vi idag ställer på ett rättvist och rättssäkert processsystem anses blivit tillgodosedda genom historien?

1.3 Metod och teori

Uppsatsen utgår från tematisk analysmetod och är skriven ur ett rättshistoriskt perspektiv, kombinerat med ett utvecklingsperspektiv.

Genom att främst fokusera på tre faktorer har jag försökt skapa en lättöverskådlig sammanställning av denna process;

- *samhällsutvecklingen* – att Sverige har gått från att vara ett löst sammanhållet bondesamhälle, via ståndssamhälle till en parlamentarisk demokrati,
- *kristendomens införande* i landet under 1000-1100-talen – vilket medförde nya moraliska värderingar och öppnade upp porten för utländsk utbildning och rätt, samt
- *receptionen och inflytandet av utländsk rätt* – där främst romersk-kanonisk och tysk-romersk rätt har lämnat betydande avtryck på den svenska rättens utveckling och utformning.

Uppsatsen granskar rättskritiskt erkännandet som rättsinstitut i historien med fokus på kraven på detsamma, domarnas bevisvärdering samt värderingsgrunderna. Vidare begrundas vilken ställning erkännandet genom åren tillerkänts i förhållande till övriga bevismedel. För att

tillgodose tillämpningen av den kritiska metoden avrundas arbetet med egna reflektioner i analysen.

1.4 Avgränsningar och definitioner

Med *erkännande* åsyftas inom processrätten situationen då åtalad godkänner ett för hen oförmånligt faktum.² Vidare har jag avgränsat mig till ”*erkännandet*” i brottmål samt uteslutit närmare utredning av indicier³.

En fullständig redogörelse för erkännandet i svensk bevisrätt kräver att delar av utländsk rätt, samt rättshistoria, utreds. Då jag funnit det nödvändigt har jämförelser gjorts mellan svensk och utländsk lagstiftning och praxis.

Hur rättstillämparnas historiska hantering av erkännandet kan ha påverkat rättssäkerheten har också studerats. Termen rättssäkerhet kan emellertid värderas och definieras på otaliga sätt, i uppsatsen används begreppet som ett uttryck för *skyddet mot att felaktigt dömas*. Uppsatsens syfte är inte att utreda begreppet närmare, varför hänsyn ej tagits till varken nutida definitionsalternativ eller till hur rättssäkerhetsbegreppet värderats eller definierats historiskt. I uppsatsen tillämpas begreppet i samband med reflektioner över huruvida äldre processmetoder och tvångsmedel bidragit till att oskyldiga straffats för brott de ej begått.

Uppsatsen behandlar perioden från tidigt 1000-tal då riket Sverige uppstod och kristnades, till mitten av 1900-talet då Sverige återgick till fri bevisföring.

1.5 Material

Eftersom uppsatsen utgör en rättshistorisk utredning har det delvis varit svårt att använda primärkällor för tidsepokerna före 1600-talet. Dels eftersom källorna från Sveriges tidigare århundraden är få, men främst pga. språkliga hinder. Kortare texter och citat ur äldre verk har kunnat tillämpas men huvudsakligen har modernare material, tolkningar och översättningar fått tillämpas.

² SOU 2005:117 s.100.

³ Se fotnot 10.

Detta utgör ett avsteg från huvudregeln att tillämpa primärkällor då risk annars finns att innehållet successivt förvanskats. Jag har försökt minimera denna risk genom att vara kritisk till mina källor, krävt samstämmigt stöd utifrån andra källor och tagit ställning till källornas eventuella beroendeställning till varandra.

Till uppsatsen har tillämpats lagböcker och äldre praxis samt mer rättsvetenskapliga och rättshistoriska källor – som doktrin och litterära rättsvetenskapliga samt rättshistoriska sammanställningar.

1.6 Forskningsläget

Allmänt kan sägas att erkännandet har behandlats i varierande omfattning under seklernas gång. Under 1500-talet behandlades erkännandet endast obetydligt i svensk doktrin. Först i samband med 1614 års rättegångsordinantia och lagförslaget som 1634 års lagberedning avlämnade uppstod bredare diskussioner om erkännandets betydelse och historiska användning i doktrinen. Nästa gång diskussionen fick ett uppsving var under 1800-talet i samband med den reformvilja som växt fram och blommade i Sverige. Användbart för denna uppsats har även varit de SOU:er som upprättats i samband med lagändringar i RB gällande bevisrätten samt vid övergången till fri bevisföring under 1900-talets första halva.

Litteraturen specificerad på erkännandets historia är inte omfattande, viss detaljerad utredning har emellertid gjorts på området. Två framstående namn på området är Christian Diesen – professor i processrätt, och Göran Inger – professor i rättshistoria, vilka författat utförliga verk gällande erkännandet och bevisrätten. Vidare har Fredrik Forssman, advokat och lärare i processrätt, i sin avhandling behandlat erkännandet utförligt i en antologi bestående av bearbetade examensarbeten med ett inledande kapitel av Christian Diesen.

Nutida händelser har aktualiserat intresset för erkännandets roll i rättsprocessen, jag åsyftar Quickfallet. Detta nyväckta intresse har fått rättsvetare och jurister att även börja granska dess

bakgrund. Som Carlquist uttryckt sig innebär erkännandets centrala ställning i bevisförandet att en undersökning av detta även bidrar till kunskap om bevisrätten i helhet.⁴

1.7 Disposition

Uppsatsen redogör inledningsvis för de grundläggande bevisrättsprinciperna, legal bevisteori samt fri bevisföring. Varför denna redogörelse placerats här beror på dess avgörande betydelse för hanteringen av bevismedlen i processen.

Efter att bevisrättsprincipernas innebörd klargjorts utreds erkännandets utveckling i rättsprocessen. Detta görs i kronologisk ordning med början i utvecklingen av det svenska rättegångssystemet, den kanoniska rättens inträdande i riket genom Skänninge möte samt våra fornsvenska processformer. Därefter följer en mer utförlig redogörelse för den kanoniska rätten och dess processformer. Här behandlas den kanoniska rättens inflytande på den svenska processrätten, hur erkännandets ställning kommit att påverkas samt i vilka delar vi kan tyda receptionen av dessa utländska rättsregler, metoder och principer i den svenska processrätten.

Avslutningsvis skildras hur Sverige successivt övergick från legal bevisteori till fri bevisprövning under 1800-1900-talen och hur detta kommit att inverka på erkännandets ställning samt processrätten i helhet.

I analysen besvaras frågeställningarna genom att diskutera och bearbeta de faktorer som varit relevanta för erkännandets utveckling och innebörd, vidare ifrågasätts rättsenligheten i de processformer och metoder som tidigare brukats.

⁴ Carlquist, under *Förord*.

2 Erkännandets utveckling

2.1 Några inledande ord

Erkännandet har alltid varit relevant för rättsprocessen men relevansen har varierat med samhällsförändringarna. Sveriges rättssystem och samhälle har påverkats av främst tre faktorer; *samhällsutvecklingen, kristendomens införande* i landet under 1000-1100-talen samt *receptionen och inflytandet av utländsk rätt*.

Genom att utgöra ett uttalande direkt från ursprungskällan har erkännandet tillerkänts högt sanningsvärde i processrättshistorien, erkännandet intog en särställning bland bevismedlen och kom att kallas *Regina probationum*, ("bevismedlens drottning").⁵ Erkännandets bevisvärde har dock pendlat mellan att utgöra ett ensamt avgörande och oövervinnerligt bevis till att utgöra ett bevismedel bland andra.

Den unika ställning erkännandet kom att erhålla ledde till intensiv strävan efter erkännanden hos domstolarna. Rättsutövare blev benägna att tillgripa brutala medel mot brottsmistänka – tortyrliknande metoder var vanliga vid de äldre rättsprocesserna i jakten på erkännande.

2.2 Legal bevisteori och fri bevisprövning

Främst två bevisrättsprinciper har varit grundläggande för brottmålsprocessernas historiska utformning – *legal bevisteori* samt *fri bevisprövning*. Därför behandlas inledningsvis dessas inverkan på och innebörd för processens utförande samt erkännandet.

Den legala bevisteorin utvecklades i medeltidsprocessen med inspiration från de germanska rättegångsordningarnas regler om formella, lagreglerade bevisprestationer.⁶ Teorin kan i Sverige spåras redan i landskapslagarna från 1200-talet.⁷ Domarens egen övertygelse var utan betydelse, istället lämnar lagen föreskrifter om tillåtna bevismedel samt dess

⁵ Se till exempel Dereborg, s. 15, Ekelöf, (II), s. 75.

⁶ SOU 1926:32 s. 24f.

⁷ Landskapslagarna utgjordes av samlade nedteckningar av praxis och rättsregler framvuxna under de senare århundradena. Tidsspännets omfattning gör att landskapslagarna speglar utvecklingen av samhället, rätten och lagförfattandet under denna tid.

bevisvärderingsgrunder. Bevisvärdesgraderingen bestod av tre nivåer – *fullt bevis, mer än halvt bevis* samt *halvt bevis*.⁸ Man talade även om indicier.⁹ Ett ensamt vittnesmål utgjorde halvt bevis, vilket aldrig kunde utgöra grund för fällande dom. En fällande dom krävde fullt bevis.¹⁰ Detta förelåg då brottslingens skuld var allmänt känd eller *uppenbar*¹¹, då brottet erkänts eller då två samstämmiga vittnesmål förelåg. Domaren förpliktades fälla vid fullt bevis men förbjöds fälla i brist på sådant.¹² Eftersom två samstämmiga vittnesmål inte var lätta att finna kom erkännandet att bli det önskvärda alternativet.

Den fria bevisprövningen omfattar två principer – *fri bevisföring* och *fri bevisvärdering*, (RB 35:1). Principen innehåller inga formella regler för tillåtna bevis eller för domstolens bevisvärdering.¹³ ”Såsom bevis kan sålunda tjäna allt, som förekommit i målet, även om det icke kan inordnas under de i lagen angivna bevismedlen.”¹⁴ Ingen källa ska från början anses obrukbar.¹⁵ Bevisets värde och substans avgörs av domaren efter eget förnuft.¹⁶ Detta innebär inte att domaren kan döma helt efter eget tycke, bevisvärderingen skulle då lätt kunna bli godtycklig, utan slutsatser bör baseras på *allmänna erfarenhetssatser* vilka har kommit att utvecklas inom rättsväsendet sedan den fria bevisprövningen infördes.¹⁷

2.3 Rättegångsförfarandets två grundformer

Domstolsprocesserna har genom tiderna pendlat mellan två olika rättssystem, *det ackusatoriska* och *det inkvisitoriska*. Grovt sammanfattat kan sägas att den ackusatoriska

⁸ Ekelöf, I, s. 20 samt Dereborg, s. 9.

⁹ Indicier innebär omständigheter talande för skuld, men som inte är starka nog att utgöra bevisfaktum – Dereborg, s. 21.

¹⁰ Inger, (I), s. 13.

¹¹ S.k. *notoriska* brott. Enligt RB 35:2 st. 1 stadgas att bevis är överflödigt för omständighet som är *allmänt veterlig*. Notoriska brott utgjorde brott som ansågs *uppenbara*, t.ex. då gärningsmannen erkänt eller tagits på bar gärning med vittnen närvarande, samt brott begångna inför domstol eller många vittnen. Vidare läsning se Ekelöf, (I), s. 39ff.

¹² Ekelöf, (I), s. 20.

¹³ Det råder delade meningar i doktrinen gällande en eventuell *yttersta begränsning* för bevismedel. Vissa anser framtvingade erkännanden vara åberopbara men inneha betydligt lägre bevisvärde. Ekelöf anser att framtvingat erkännande inte har något nämnvärt bevisvärde (Rättegång IV häftet, s. 54). Andra anser framtvingade bekännelser strida mot EKMR samt tortyrkonventionen och därför inte vara åberopbara överhuvudtaget – t.ex. Schelin s. 72 samt Åstrand s. 181.

¹⁴ SOU 1938:44 s. 377.

¹⁵ SOU 1926:32 s. 24.

¹⁶ Fri bevisprövning ska tillämpas även på erkännanden, se SOU 1926 s. 263.

¹⁷ Erfarenhetssatser talar om hur något *vanligen* är, inte hur något är i ett specifikt fall. Dessa satser innebär kunskap om ett samband som gäller generellt mellan två företeelser (objekt, relationer, personer eller händelser) – Schelin, s. 38 samt Edelstam, s. 112.

modellen dominerat i de anglo-amerikanska länderna medan det inkvisitoriska förfarandet varit ledande i kontinental och östeuropeisk straffprocess.¹⁸

2.3.1 Ackusatoriskt förfarande

Det ackusatoriska förfarandet innebär att rätten ska vara opartisk och grunda beslut enbart på utredningen parterna fört in i processen. Ansvar för målets utredning har alltså inte lagts på domstolen, emellertid har denna ansetts ansvarig att ingripa då målet varit bristfälligt utrett för att rätta föreliggande brister. Den misstänktes utsaga utgör således inte ett ensamt avgörande moment men likaväl en betydande del av utredningsprocessen. Sedan långt bak i historien har en misstänkts tystnad kunnat användas emot denne som ett starkt påverkande bevisdatum, emellertid inte som ett tyst erkännande.¹⁹

2.3.2 Inkvisitoriska förfarandet

Det inkvisitoriska förfarandet utvecklades under kyrkligt inflytande och infördes i samband med den legala bevisteorin. Förfarandet bidrog starkt till den dramatiska förändring bevisprocessen kom att genomgå. Samarbetet mellan stat och kyrka blev intimare, således stärktes de kyrkliga domstolarnas etablering. Under medeltiden kom förfarandet att få allt kraftigare fäste i de kontinentaleuropeiska rättssystemen. Även den svenska rättegångsordningen påverkades avsevärt – dock recipierade vi aldrig processformen i dess renaste gestaltning.²⁰

I det rena inkvisitoriska förfarandet vilade hela rättsprocessen på domstolen. Domstolen skulle agera åklagare, försvarare och domare i målet och ansvarade således ensam för både utredning och sanningsutletande.²¹

¹⁸ Forsgren, SvJT 2014 s. 218.

¹⁹ Dereborg, s. 34 samt Forsgren SvJT 2014 s. 217.

²⁰ SOU 1926:32 s. 9.

²¹ Dereborg, s. 15 samt NE.

2.4 Fornsvenska bevisrättens uppkomst och utveckling

2.4.1 Bakgrund

Den äldre svenska straffprocessen var huvudsakligen ackusatorisk. Sverige övergick senare, precis som större delen av kontinenten, till en inkvisitionsprocess. Källorna gällande erkännandets ställning före 1100-talet är bristfälliga. Först med landskapslagarnas nedtecknande på 1200-talet kan vi erhålla en bättre uppfattning om samhällsstrukturen i det tidiga Sverige.²²

Enligt våra äldsta rättskällor sammanfaller uppkomsten av fornsvensk bevisrätt delvis med uppkomsten av det forngermanska rättegångsförfarandet.²³ Materialbristen beror mycket på dåtida detaljfattiga domböcker vilka enbart innefattade domslut, endast vid enstaka tillfällen inskrevs vittnesutsagor eller domskäl. Ur texterna kan dock utläsas att erkännandet skulle ha lämnats frivilligt, oftast inför rätta och ibland inför flertalet åhörare.²⁴ Uppenbart är att erkännandet alltid har haft en betydande, periodvis avgörande, ställning i straffprocessen men att dess värde har varierat beroende på samhällsstruktur, relationen mellan världslig och andlig makt, religion samt inverkan av utländsk rätt. Rättsvetenskaplig forskning visar att många svenska rättsregler och principer har ursprung i romersk rätt.²⁵

Sverige kristnades vid 1000-talet vilket öppnade upp dörren för utländsk rätt, kultur och principer vilket kom att förändra det svenska samhället. Under samma tidsperiod uppodlades Sverige och byar samt befolkning växte och bredde ut sig. Behovet av ett gemensamt judiciellt och administrativt organ uppstod, vilket resulterade i *Tinget*, statens första inrättning. Sverige civiliserades, runskriften ersattes med det latinska alfabetet och administrationen organiserades – vårt rättsväsende började formos. Ifall förändringarna Sverige kom att genomgå berodde på läran i sig eller främst på samröret med utländsk kultur är emellertid svårt att avgöra.²⁶

²² Inger, (II), s. 9f. Se även fotnot 7.

²³ Carlquist, s. 1.

²⁴ Carlquist, s. 149f.

²⁵ Se t.ex. Nygren, SvJT 1998 s. 103.

²⁶ Carlquist, s. 2ff.

2.4.2 Rättegångsförfarandets framväxt

Svensk processrätt utgör en historisk produkt av olika tidsperioders sociala, kulturella och politiska rörelser.²⁷ Kaarlo Tuori, kritisk rättspositivist, beskriver rätten som ett *mångskiktigt fenomen* genom att presentera en skiktteori.²⁸ Teorin utgör tre lager; *ytskiktet* – gällande rätt, *rättskulturen* – vilken ger näring till ytskiktet, och sist *rättens djupstrukturer* – transnationella och genomlysande historiska rättsföreteelser vilka påverkat vårt eget rättssystem. Sedvana, kristen-kanonisk rätt samt allmänna romerska rättsprinciper utgör exempel på sådana, även äldre germansk rätt till viss del.²⁹

Den äldre germanska bevisrätten präglades av magiska föreställningar. Gudsdöm³⁰ och ed dominerade rättsprocesserna i många utländska äldre medeltidslagar. Som huvudregel innebar erkännandet fällande dom, undantaget uppenbart falska sådana eller då personen var inkapabel att förstå innebörden av sitt erkännande. Nekade den misstänkte överlät man åt gudaväsendet att avgöra skuldfrågan genom att tillämpa *ordalier*. Bevisvärderingen vid tillämpningen av ordalier var relativt enkel. Ett sanningsprov utfördes på den misstänkte vilket kunde bestå i att gå barfota på brinnande kol, ligga i isvattenbad eller hålla i glödande stenar.³¹ Blev skadorna inte nämnvärda, eller om såren läkte fint, förklarades den misstänkte oskyldig.³² Om såren fortfarande blödde eller varade fälldes den misstänkte.³³

Även den äldre svenska bevisrätten präglades av magiska föreställningar. Processen var rent formell och utgjorde snarare en styrkeprövande strid mellan parterna än en materiell utredning. Bevisningen prövades inte, antingen uppfylldes uppställda krav eller inte. Skuld eller oskuld avgjordes även i svensk domstol ofta genom s.k. sanningsprov, motsvarande den germanska bevisrättens ordalier.³⁴ I svenska lagar dominerade dock länge vittnesbeviset,³⁵ medan i omvärlden ordaliernas tillämpning kan spåras tillbaka till 700-talet.³⁶ Ordalier

²⁷ Gärde, SvJT 1934, s. 369.

²⁸ Tuori, SvJT 2002 s. 330.

²⁹ Modéer, SvJT 2009 s. 340. Se avsnitt 1.1 – Dessa rättssystem utgör svenska rättens *djupstrukturer*.

³⁰ Begreppet gudsdöm tillämpas främst för själva proven, *ordalierna*.

³¹ Mer om ordalierna i af Trolles verk, litteraturhänvisningar i avsnitt 5.

³² Sjöholm, s. 52ff.

³³ På kontinenten användes ordalier främst på ofria personer, medan ed användes på fria. I nordisk rätt tillämpades dock ordalier på såväl fria som ofria personer – Sjöholm, s. 56.

³⁴ Stening, s. 20.

³⁵ Observera att dessa lagar kom långt efter de utländska äldre medeltidslagarna.

³⁶ Sjöholm, s. 53.

användes länge inom den kanoniska rättsprocessen, i takt med receptionen av den legala bevisteorin reducerades emellertid användningen.³⁷

2.4.3 Skänninge möte – rättssystemets omvandling

Den fornsvenska straffprocessen omformades genom kyrkomötet i Skänninge år 1248.³⁸ Den världsliga makten erkände under 1200-talet den kyrkliga rättskipningen och genom kyrkomötet kom omvandlingen att ta fart på riktigt. Kyrkomötet sammankallades av en påvlig legat för att reglera Sveriges kyrkliga förhållanden enligt den kanoniska rätten. Mötet resulterade i att svenskarna beslutades hålla sig till kanonisk-rättslig praxis, texterna ”*Decretum Gratiani*” och ”*Liber Extra*” skulle utgöra svenska kyrkans högsta lag. På denna väg kom Sverige att inhysas under den kanoniska rätten med dess kyrkliga styre och rättskipning.³⁹

Informationen från dåtidens rättskällor utgörs främst av landslagarnas kyrkobalkar, synodalstatuter⁴⁰ samt vissa medeltida rättegångshandlingar. Vissa slutsatser om erkännandets karaktär kan dras genom upplysningarna däri rörande rättegångsförfarandet i helhet. Utvecklingen av erkännandets ställning redogörs för i avsnitt 2.5.

2.4.4 Edgärdsman- och nämndeprocessen

Parallellt med det kanoniska kyrkliga rättssystemet verkade den världsliga rättsprocessen, ergo rättsprocessen som tillämpades utanför kyrkan. Två processprinciper dominerade i det medeltida Sverige; *edgärdsmanprocessen* och *nämndeprocessen*. Edgärdsmanprocessen var den äldsta, mest tillämpade medan den sistnämnda dominerade senare i tiden.

Edgärdsmanprocessen utgjorde en formalistisk prövning, ingen faktisk bevisprövning ägde rum. Den tilltalades oskuld och sannfärdighet skulle *avsväras* genom *edsavläggelse*⁴¹ av så kallade *edgärdsmän*, vilka utgjordes av den misstänktes bekanta. Enbart personer som

³⁷ Dereborg, s. 14.

³⁸ Mötet har ansetts utgöra ett av de viktigaste sammanträdena i svensk historia. För vidare läsning se Harrison, SvD 7/5-13.

³⁹ Carlquist, s. 155 samt NE.

⁴⁰ Synodalstatuter utgör officiella beslut tagna vid kyrkomöten.

⁴¹ Edsavläggelse = ed/värjemålsed.

veterligen var tillförlitliga sanningstalare med sakkunskap och erfarenhet fick väljas till edgärdsmän. Full tillit lades på eden, dess okränkbara helighet samt människans moraliska respekt gentemot Gud – erkännandet spelade därmed ingen betydande roll. Genom eden ansågs man pantsätta sin själ, en lögn innebar att själen förlorades till det onda.⁴² Lyckades den tilltalade inte sammankalla det förelagda antalet edgärdsmän avgjordes målet till dennes nackdel.⁴³

Nämndeprocessen tillämpades inledningsvis i ytterst begränsad omfattning. Processen utgjorde en materiell bevisprövning av alla inkomna handlingar vilket gav erkännandet en betydligt viktigare ställning. I motsats till sin föregångare placerades *undersökningen i centrum*, denna utfördes av en tillsatt nämnd med uppgift att noggrant rannsaka målen för att finna sanningen.⁴⁴

Edgärdsmanprocessen kom att kritiserats i allt större utsträckning under slutet av 1600-talet. Nämndeprocessen ansågs både mer effektiv och rättssäker och kom under 1500-1600-talen att ta allt större plats i rättsväsendet för att slutligen helt ersätta den äldre edsbaserade processen.^{45 46}

2.5 Kanonisk rätt

Den kanoniska rätten inskred i Sveriges rättssystem genom Skänninge möte år 1248 och regerade till reformationen på 1500-talet. Kanonisterna förkastade såväl det romerska som det germanska bevisprövningssystemet. Den germanska rättens formella bevisteori ansågs inte eftersträva den materiella sanningen, detsamma ansågs om den fria bevisprövningen i romersk rätt – vilken även förkastades av misstro mot ämbetsmännen.⁴⁷

Den legala bevisteorin genomsyrade kanonisk rätt, därmed tillämpades systemet med fulla, respektive halva bevis. Erkännandet tilldelades en mycket framstående roll, eden däremot

⁴² Riksarkivet, *Att svära sig fri*, se även not 75.

⁴³ Inger, (II), s. 62f.

⁴⁴ Man kan se tydliga likheter mellan svenska bestämmelser och de föreskrifter Innocentius III upprättat för processformen – Inger, (II), s. 63.

⁴⁵ Edgärdsmanprocessen avskaffades år 1695 under Karl XI styre – NE.

⁴⁶ Inger, (II), s. 64.

⁴⁷ Dereborg, s. 15.

ansågs enbart utgöra en sista utväg.⁴⁸ Som fullt bevis utgjorde erkännandet allt som krävdes för en fällande dom. Förhöret med den brottsanklagade, samt dennes kännedom om händelseförloppet, kom således i regel att utgöra utredningens bästa källa.⁴⁹ Emellertid fordrades att erkännandets sanningsenlighet styrktes av omständigheterna i målet.⁵⁰

Kanonisterna tillämpade inkvisitionsförfarandet, domstolen ansvarade således för utredningen. För att domstolen skulle få ta upp mål till behandling krävdes kännedom om att brott ägt rum. Kännedom kunde erhållits genom rykten, genom *infamia*⁵¹, eller angivelse.⁵² Med tiden blev det än lättare för domstolen att ex officio påbörja utredning, enbart välgrundade misstankar om brott kom att räcka.⁵³

Dåtidens bestraffning fokuserade på brottslingens förbättring. En nödvändig förutsättning för förbättring ansågs vara att erkänna sitt brott samt påvisa vilja att undergå bestraffningen man gjort sig förtjänt av. Den syndare som erkände sina förkastliga gärningar ansågs rena sin själ och således kunna vänta ett mildare bemötande av Gud.⁵⁴

För att erkännandet skulle vara giltigt uppställdes kvalitetskrav. En giltig bekännelse skulle avlämnats *personligen*, den misstänkte skulle ha fyllt 14 år, (dvs. inneha kriminell tillräknelighet⁵⁵) samt vara av *normal sinnesbeskaffenhet* – både vid brottstidpunkten och vid erkännandets lämnande. Den tilltalade skulle vidare påvisa *vilja* att avlägga ett verkligt erkännande, *tydligt* och *klart*, med insikt om erkännandets konsekvenser. Slutligen skulle erkännandet *styrkas* av övriga omständigheter och inte enbart utgöra ett svar på ledande och snärjande frågor samt ha lämnats *frivilligt*.⁵⁶

Systemet med fullt bevis satte käppar i hjulet för domstolarna. I frånvaro av ett erkännande var det i princip omöjligt att rättsenligt fälla den misstänkte, trots att skuld tedde sig uppenbar. Erkännandet blev det mest betydande bevismedlet vilket ledde till att fysiska tvångsmedel

⁴⁸ Sjöholm, s. 55.

⁴⁹ SOU 1926:32 s. 14.

⁵⁰ se RB 17 kap 36 § i 1734 års lag samt Carlquist, s. 166.

⁵¹ Carlquist, s. 170 – begreppet ”*infamia*” kan grovt likställas med ”ökänd”. Även i Beccarias ”*Om brott och Straff*”, används ”*infamia*”, där översatt till *vanära* (s. 104f). *Infamia* innebar att någon förlorat social och legal status i samhället samt stötts ur samhörigheten i samhället.

⁵² Carlquist, s. 170.

⁵³ Carlquist, s. 170 samt SOU 1926:32 s. 7.

⁵⁴ Carlquist, s. 171.

⁵⁵ Motsvarar nutida begrepp ”straffbar”, (tidigare ”straffmyndig”), idag gäller 15 år – BrB 1 kap 6 §.

⁵⁶ Carlquist, s. 167f.

började tillämpas i försök att framtvinga sådant.⁵⁷ Den kanoniska rättens ursprungliga förbud mot tvång i rättsprocessen åsidosattes och 1252 legaliserade den kyrkliga lagstiftningen tortyren i jakten på sanningen. Samtidigt kom det offentliga, muntliga förfarandet att ersättas av ett slutet och främst skriftligt sådant.⁵⁸

Tortyr tilläts, men under vissa restriktioner. Enbart i syfte att framtvinga bekännelse och angivelse av eventuella medförbrytare fick medlet tillgripas. Vidare fordrades att dödsstraff kunde vara aktuellt⁵⁹, att tillräcklig bevisning annars inte kunde inbringas, att skulden var klart sannolik samt att erkännandet frivilligt upprepades då tortyren avslutats. Vissa undantogs helt från tortyr – varken barn under 14 år, personer över 70 år eller havande kvinnor fick utsättas.⁶⁰

2.6 Sverige efter den lutherska reformen

Kampen mellan inhems-, nordisk- och kanonisk rätt pågick under hela medeltiden.⁶¹ Under 1500-talet genomgick Sverige en religiös reform och övergick från kanonisk rätt till luthersk bekännelse och protestantisk tro. Banden mellan den svenska kyrkligheten och den romersk-katolska bröts och det nya nationella trossamfundet Svenska kyrkan upprättades.⁶²

Efter reformationen fortsatte utländsk rätt att påverka Sverige men inte längre direkt via kyrkan och den kanoniska rätten. Istället började Sverige snegla på mer närliggande rättskulturer. Mer precist vilka är ovisst men troligen är det tysk doktrin och praxis Sverige inspirerats av, att dåtida svenska straffrättsystem har tydliga likheter med den tyska *Constitutio Criminalis Carolina* från 1532 styrker detta påstående. Denna lagtext utgjorde tysk-romersk rätt⁶³ och byggde på den legala bevisteorin med erkännandet i centrum. Bevisteorin inskred strax efter ”Carolinans” ikraftträdande även i Sveriges processpraxis.⁶⁴

⁵⁷ SOU 1926:32 s. 11.

⁵⁸ Legaliseringen skedde genom påven Innocentius IVs bulla ”Ad extirpanda” år 1252 – Sjöholm, s. 56.

⁵⁹ I äldre språk s.k. ”kapitalförbrytelse”.

⁶⁰ Carlquist, s. 160f samt s. 173.

⁶¹ Hanqvist, SvJT 2003 s. 981.

⁶² Häthén, s. 82f.

⁶³ Tysk-romersk rätt var starkt påverkad av romersk-kanonisk rätt fram till mitten av 1600-talet – Diesen m.fl., (II), s. 92.

⁶⁴ Diesen, m.fl., (II) s. 93ff samt Inger, III, s. 81ff.

Doktrin, lagar, lagförslag och förordningar uppvisar gradvis reception av den legala beviseteorin i Sverige. I stora delar upptogs även det inkvisitoriska förfarandet samt vissa andra delar av brottmålsförfarandet. Receptionen innebar att erkännandet även i svensk brottmålsprocess intog en nyckelroll. Erkännandet kom emellertid inte att inta alls samma särställning i den svenska världsliga senmedeltida rättsprocessen som i den samtida romersk-kanoniska rättsprocessen. Detta eftersom edgärdsmanprocessen, i vilken erkännandet var relativt irrelevant, fortfarande dominerade.⁶⁵

Först med 1634 års lagberednings förslag stärktes erkännandets ställning och kom även att utgöra det normala beviskravet.⁶⁶ Lagförslaget redogjorde ingående för bevismedlen samt bevisvärdesgraderingen av dessa. Erkännandet klassificerades nu som *fullt bevis*, överträffade övriga bevismedel och intog titeln *Regina probationum*,

2.7 Erkännandets särställning

Under perioden 1600-1700-talen betonas erkännandets höga bevisvärde i både lagstiftning och doktrin. I krigs- och sjöartiklarna stadgades att laga bevisning innebär frivilligt, sannolikt och tydligt erkännande.⁶⁷ Vidare fastslås i 1734 års lagtext, samt uttalas i lagkommissionens förslag till rättegångsbalk år 1717 och 1723, att egen bekännelse går före all annan bevisning då det lämnats personligen och frivilligt i frånvaro av *pinande, skräck eller svikligt förledande*. Samtidigt varnade man för falska erkännanden och underströk vikten av att tillämpa försiktighet vid erkännandets värdesbedömning.⁶⁸

I 1717-års lagförslag föreslogs ett förbud mot att döma uteslutande på erkännande⁶⁹, vid alla allvarligare brott skulle krävas obligatorisk undersökning.⁷⁰ Brottens svårighetsgrad blev avgörande för erkännandets bevisvärde, desto allvarligare brott desto mindre bevisvärde

⁶⁵ Diesen, m.fl., (II), s. 93.

⁶⁶ Diesen, (I), s. 429.

⁶⁷ Inger (I), s. 29.

⁶⁸ Förarbetena 1686-1736, V, § 14, s. 436.

⁶⁹ Erkännandet tillerkändes dock fortfarande utomordentligt stort bevisvärde – Diesen, m.fl., (II) s. 96.

⁷⁰ Se not 73.

tilldelades erkännandet.⁷¹ Kvalitetskrav började även ställas, påfallande lika den kanoniska rättens.⁷² Prövningen materialiserades således och kom att mer likna fri bevisprövning.⁷³

Erkännandets särställning innebar att även svensk domstol började tillgripa tvingande medel för att frammana erkännanden. Det har diskuterats i doktrin huruvida tortyren varit införd i Sverige eller inte, oavsett vad man valt att kalla metoderna går det emellertid inte att förneka att mycket tortyrliknande medel tillämpats i landet.⁷⁴ Trots tortyrens avskaffande år 1685⁷⁵ samt lagstadgade förbud mot institutet tillämpades således i praktiken tortyrliknande metoder fram till senare delen av 1800-talet.⁷⁶

2.8 Rättsinstitut för framtvingande av erkännande

2.8.1 Absolutio ab instantia

Utöver den legala bevisteorin recipierade Sverige metoder från utländsk rätt för att underlätta jakten på erkännande.

Ibland lät man den misstänkte avlägga värjemålsed⁷⁷ då bevis saknades för att fälla, sådan skulle dock som huvudregel inte tillämpas i grövre mål.⁷⁸ Domstolen fann således alternativa metoder att tillgripa då fullt bevis saknades.⁷⁹ Antingen kunde domstolen välja att avlägga *preliminär dom*⁸⁰ eller att tillämpa institutet *absolutio ab instantia*, (*ställa målet på framtiden*).⁸¹

⁷¹ Nehrman-Ehrnstråle har redogjort för dessa åsikter i sitt verk ”*Inledning till then Swenska Processum Criminales*”, se hänvisning i Inger (I), s. 30.

⁷² Se avsnitt 2.5 för kvalitetskraven.

⁷³ Diesen, m.fl., (II) s. 94.

⁷⁴ Åstrand, s. 180.

⁷⁵ Avskaffandet skedde genom Karl XI:s förordningar.

⁷⁶ Förarbetena 1686-1736, V, § 15, s. 436. Samt 17 kap. 37 § RB i 1734 års lag.

⁷⁷ Värjemålsed innebar att du svor på din själ inför Gud om att du talade sanning. Den som då ljög förlorade sin själ till det onda. Värjemålseden har genom tiderna kritiserats. Beccaria ansåg det orimligt att tvinga en människa till att ställas inför valet mellan att synda mot Gud eller medverka till sin egen undergång – Dereborg s. 28 samt Beccaria s. 95.

⁷⁸ RB 17 kap 30 § i 1734 års lag - SOU 1926 s. 13 och s. 256.

⁷⁹ Inger, (I), s. 24.

⁸⁰ En preliminär dom gällde tills ny bevisning framförts.

⁸¹ Man sade sig *ställa målet under Guds dom* och lämna det åt framtiden tills Gud behagade ”vidare uppenbara” saken – Inger, (I), s. 25 vilken hänvisar vidare till det kungliga brevet 14/12 1707 som hittas i Svea hovrätts arkiv.

Förfarandet *absolutio ab instantia* innebar att det slutliga avgörandet sköts upp. Målet fick vila i väntan på nytt material och sedan återupptas ifall sådant framlades. Redan från 1500-talet återfinns förfarandet i svensk praxis och genom 1734 års lag införlivades metoden i svensk lag.⁸²

Absolutio ab instantia var inget önskvärt förfarande. Helst ville domstolen erhålla fullt bevis och avsluta målet, varför institutet främst tillämpades då inga andra alternativ förelåg. Ett praxisfall ska dock redogöras för.⁸³ Målet rörde ett mord på en dräng. Brottet var grovt och indicierna talade starkt för skuld, men den brottsmisstänkte nekade och fullt bevis förelåg således inte. Varken nämnden i häradstinget eller högsta instans ville emellertid släppa den brottsanklagade, samtidigt kunde domstolen inte fälla mannen i frånvaro av fullt bevis. Domaren valde att skjuta upp det slutliga avgörandet för att invänta nytt material.⁸⁴

2.8.2 Svårare fängelse och insättande på bekännelse

År 1700 föreskrevs att *tortyr* var otillåtet i rättsprocessen. Hårdare fängelse och vissa *liknande tvingande medel* tilläts dock för att frammana erkännanden, under begränsningen att den misstänkte aldrig fick orsakas livshotande skador. Alla möjligheter till erkännande skulle dessutom framgångslöst ha prövats innan tvingande medel tillgreps.⁸⁵ Institutet tillerkändes laga kraft genom 1734 års lag under termen *svårare fängelse* och kom att utgöra en del av rannsakingens första stadium.⁸⁶ Svårare fängelse och tvingande medel hade dock troligen redan tillämpats i praxis ett bra tag före legaliseringen.⁸⁷

Svårare fängelse går hand i hand med institutet *insättande på bekännelse*, någon uppenbar gränsdragning mellan instituten är svår att göra. Båda utgjorde hårdare fängelseformer med syfte att framtvinga erkännanden. Enda skillnaden var att ”svårare fängelse” kunde tillämpas av domaren utan kungligt tillstånd.

⁸² RB 17 kap 32 § i 1734 års lag.

⁸³ Fler exempel redogörs i Inger, (I), s. 25f.

⁸⁴ Edling, s. 124f.

⁸⁵ Inger, (I), s. 30.

⁸⁶ Inger, (I), s. 34.

⁸⁷ Förarbetena, VIII, s. 237, svar på § 37 a.

År 1798 infördes ”ensamhetsfängelse”.⁸⁸ Detta innebar isoleringsfängelse utan sysselsättningsmöjligheter. Tanken bakom detta var att den misstänkte skulle tvingas fundera över sina gärningar vilket förhoppningsvis skulle leda till ångerkänslor och bekännelse.⁸⁹ Domaren kunde även tillåtas använda tvingande medel på bekännelsefången i form av t.ex. spö, väggupphängning eller handklovar. En normal insättandetid utgjorde 10-12 år i praxis då fången inte erkände. Först i mitten av 1800-talet reducerades tiden till ett par år i samband med mer human rättsprocess.⁹⁰

Inledningsvis tillämpades dessa institut relativt sparsamt, nästan enbart i de grävsta brotten. Användningen ökade successivt men först 40 år senare blev domstolarnas nyttjande frekvent. År 1803 stadfästes praxisen som utvecklats, institutet tilläts när domstolen var praktiskt taget övertygad om skuld men inte hade fullt bevis.⁹¹

Insättandet återfinns i svensk praxis från 1500-talet. I ett mål från 1785 anklagades en man för att ha mördat sin bror genom att grovt misshandla och skjuta denne i huvudet. Hovrätten beslutade om dödsstraff, justitierevisionen ändrade dock domen. Även justitierevisionen fann bevisningen närmast bindande, men ansåg att i avsaknad av fullt bevis förelåg inte förutsättningar för fällande dom. Samtidigt betonades att brottslingar inte ska gynnas av envist nekande, samt behovet av att skydda samhället från vådliga personer, (den anklagade hade begått våldsbrott förr). Efter omständlig process och delade meningar hade Kungl. Maj:t sista ordet, den misstänkte fick sitta på bekännelse i hela trettio år. Detta tros utgöra det mest utdragna insättandet i svensk historia. Men erkände gjorde han aldrig.⁹²

Ett annat exempel i svensk rättshistoria där domstolen tillämpat insättande på bekännelse utspelades 1581 i Stockholm, därmed utgör detta ett av de första målen där institutet tillämpades. Fallet rörde en guldsmed vilken nekade till anklagelsen att ha skrivit och spridit en smädesvisa. Mycket starka indicier talade emellertid emot guldsmeden varför han kom att placeras i fängelseförvar tills han erkände eller kunde styrka sin oskuld.⁹³

⁸⁸ Bestämmelserna infördes i Sverige genom ett kungligt brev i november 1798 – Inger, (I), s. 41.

⁸⁹ Inger, (I), s. 43.

⁹⁰ Dereborg, s. 26.

⁹¹ Kungl. brev av den 22 mars 1803, Svea hovrätts arkiv, R.A. samt Dereborg s. 26.

⁹² Inger, (I), s. 161ff.

⁹³ Dereborg, s. 26.

3 Tillbaka till fri bevisföring

Tortyren kom under påverkan av naturrättens lära att hårt kritiseras. Beccaria (1738-1794), stark kritiker av pinande bestraffning och behandling, ansåg tortyr och dödsstraff både ineffektivt och grymt.⁹⁴ På kontinenten minskade tortyr användningen successivt eller förbjöds helt.⁹⁵ I Sverige inspirerades även Gustav III av upplysningen och återinförde år 1772 förbud mot tortyr och plågsamma förhörsmetoder, svårare fängelse tilläts likväl ända fram till 1869.⁹⁶

Den svenska liberalismen tog fart i början på 1800-talet efter inspiration från upplysningsidéerna. Grundat i ett mer humant och individ-fokuserat synsätt ansågs dåtida lagstiftning ålderdomlig och rättegångsväsendet kom i blåsväder. Kritiska röster riktades även mot *svårare fängelse* och *insättande på bekännelse*. Kritiken bidrog till en minskad användning av instituten från 1830, bakom detta låg dock troligen snarare behovet av fängelseplatser än önskemålet om mer humana fängelseformer.⁹⁷ Varken reform eller avskaffande av instituten skedde emellertid, antagligen på grund av de starka sambanden mellan instituten och den legala bevisteorins strikta bevisregler, vilka fortfarande gällde i svensk bevisrätt.⁹⁸

På 1860-talet vaknade kritiken mot instituten igen. Sverige ansågs gammalmodigt, övriga europeiska civiliserade länder hade avskaffat tortyren sedan länge.⁹⁹ 1867 tillämpades insättande på bekännelse för sista gången, mindre än ett år senare inkom två motioner till riksdagen om avskaffande av både detta institut och *svårare fängelse*. Detta ledde till att *svårare fängelse* avskaffades medan insättandet behölls. I praxis upphörde emellertid även insättandet helt.¹⁰⁰ Absolutio ab instantia avskaffades först under första delen av 1900-talet.¹⁰¹

Den legala bevisteorin tillämpades på kontinenten fram till 1700-talet men hade redan före avskaffandet kritiserats sedan länge.¹⁰² Systemet ansågs mekaniskt och därför utgöra en risk

⁹⁴ Beccaria, s. 97.

⁹⁵ Diesen, m.fl.(II) s. 92.

⁹⁶ SFS 1868:66.

⁹⁷ Dereborg, s. 49 samt 59ff.

⁹⁸ Dereborg, s. 61.

⁹⁹ Naumann, framstående kritiker av institutet, var av denna uppfattning – Dereborg s. 60.

¹⁰⁰ Dereborg, s. 61.

¹⁰¹ Diesen, m.fl., (II) s. 98.

¹⁰² Diesen, m.fl., (II), s. 92.

för rättssäkerheten. På kontinenten hade redan den fria bevisprövningen kommit att ersätta den legala bevisteorin. I Sverige fördes från mitten av 1800-talet intensiva debatter mellan för- och nackdelar med den fria bevisprövningen, men först nästan 100 år senare lagfördes principen – detta på grund av en envis opposition.¹⁰³ Principen hade emellertid stegvis börjat inträda i svensk praxis redan under mitten av 1800-talet.

Den fria bevisprövningens successiva inträde under 1800-talet ledde till att erkännandet inte längre godkändes som fullt bevis i grova brottmål, dessutom ställdes fortfarande kvalitetskrav. I ringare brottmål godtogs fortfarande erkännandet som fullt bevis, även efter övergången till fri bevisprövning, PLBs förslag 1938 stödjer detta.¹⁰⁴

Brytpunkten för den legala bevisteorin anses vara det s.k. ”Höglundfallet” vilket föredrogs inför HD år 1871. Domstolen prövade här fritt bevisningen, vilket gick rakt emot grunderna för den då gällande legala bevisteorin.¹⁰⁵ Någon lagreform skedde emellertid inte, vilket troligen grundas i kamrarnas delade meningar. Förespråkare framhöll att fri bevisprövning, med framgång, redan i stor utsträckning tillämpades i praxis medan reformens motståndare ansåg fri bevisprövning ge domaren för stort spelrum och därför utgöra risk för osäker och godtycklig rättskipning. Efter hårda debatter segrade förespråkarna. I Processkommissionens betänkande 1926 klargjordes att akusatorisk process och fri bevisprövning skulle ersätta dåtida processsystem.¹⁰⁶ 1942 infördes den fria bevisprövningen i processreformen och trädde i kraft med 1948 års RB.¹⁰⁷

I och med införandet av fri bevisföring har erkännandet förlorat status och blivit ett av flera bevismedel. Idag regleras ”erkännandet” i RB 35 kapitlet 3 §. Enbart i dispositiva tvistemål binds domstolen av ett erkännande medan i både indispositiva tvistemål och brottmål erkännandet endast utgör ett bevisfaktum vilket ska prövas.¹⁰⁸ Viss särställning får erkännandet dock anses bibehållit. Ett trovärdigt erkännande, med stöd i övriga omständigheter i målet, kan underlätta processen och fylla ut luckor i utredningen.¹⁰⁹

¹⁰³ Stening, s. 15.

¹⁰⁴ Diesen, m.fl., (II), s. 97.

¹⁰⁵ Dereborg, s. 63f.

¹⁰⁶ SOU 1926:31-33.

¹⁰⁷ Prop. 1942:5.

¹⁰⁸ Karnov, kommentar 1345 samt 1350, författare Peter Borgström. Se även Ekelöf, II, s. 74f samt SOU 1938:44 s. 380 samt SOU 2005:117 s. 100.

¹⁰⁹ Bolding, s. 30.

Uppfattningen råder att bra polisförhör, och utredningar, syftar i att erhålla erkännande.¹¹⁰ Att vidta försiktighet är emellertid av högsta vikt, risken för falska erkännanden är allmänt känd och möjligheten måste utredas i varje enskilt fall.

¹¹⁰ Bring, m.fl., s. 205.

4 Avslutande analys

Vid en rättsvetenskaplig utredning av ett historiskt fenomen eller rättsinstitut kan med fördel tre frågor användas som utgångspunkt; *När* skedde det? *Varför* skedde det? Vad fick händelsen för *följder*? Detta underlättar sökandet av mönster och samband mellan historiska händelser och dagens rättssamhälle. För att applicera detta på erkännandets rättsutveckling kan frågeställningen ”*vilka historiska faktorer har varit ledande för erkännandet som bevismedel?*” tillämpas. Svaret innefattar tre faktorer; *kristnandet, samhällsutvecklingen och receptionen av utländsk rätt* vilka har influerat under olika tidsperioder och periodvis överlappat varandra. Faktorerna har påverkat erkännandet på olika sätt, men samtidigt utgjort ett sammanhängande led i utvecklingen. Kristnandet ägde rum först och skedde då den andliga makten i omvärlden ansåg att Sverige behövde renas och civiliseras. Kristnandet påbörjade samhällsutvecklingen i Sverige, grunden för rättsutvecklingen lades och Sverige kom i kontakt med utländsk rätt och kultur. Dessa utländska företeelser, principer och rättsregler har utformat vårt samhälle och rättssystem. Alla händelser och företeelser utgör följder av, eller reaktioner mot eller för, ett tidigare förhållande.

Den kontinentala rättens prägel på Sveriges rättssystem var jag medveten om, emellertid inte till fullo införstådd med i vilken utsträckning. Denna utredning har gett mig insikt om att merparten av Sveriges rättssystem idag härstammar från förhållanden och företeelser utspelade sig på den utländska arenan.

Jag skulle våga kalla kristnandet för det svenska kungarikets startskott. Kristnandet öppnade porten till omvärlden och organiserade landet. Varför vi kom att påverkas så omfattande av utländska principer, tankar och rätt beror troligen på det tomrum som under de tidiga århundradena rådde i vår egen samhällsstruktur.

En utredning av erkännandet måste behandla den kristna synen på erkännandet som syndarens möjlighet till frälsning. I samband med utformningen av en organiserad rättsprocess kombinerades erkännandets frälsande roll med dess enastående betydelse för rättsprocessen. Äldre tiders jurister har således innehaft två uppgifter – att rädda den brottsanklagade från själslig

fördömelse samt att finna sanningen och skipa rättvisa. Lyckades man frambringa ett erkännande hade båda uppgifter fullföljts. Denna strävan skapade en intensiv jakt på erkännanden.¹¹¹

Under utredningen har jag återkommande kommit över material som fått mig att starkt ifrågasätta rättsenligheten i historiens rättsprocesser samt ifall kravet på frivillighet överhuvudtaget tillgodosetts i historien. Kan med fog påstås att historiens framtvingande av erkännandet bidragit till oriktiga domar och oskyldigt dömda? Jag anser att så är fallet och att både rättssäkerhet, som ovan definierat, och lagstadgad författning har förbisetts under stora delar av rättsprocessens historia. Domstolarna har under perioder stirrat sig blinda på att fälla brottsmisstänkta och under sina strävanden glömt sin huvudsakliga uppgift – att finna sanningen. Rättsutövare har inte bara åsidosatt grundläggande principer utan också agerat emot lagstadgad rätt.

Den kanoniska rättens tillämpning av tortyrmedel utgör ett praktexempel på maktmissbruk och defekt rättskipning. Det är väl känt att människor i pressade situationer, till exempel under hot eller smärta varken tänker eller agerar rationellt. Även den starkaste, mest envisa, kan säkerligen säga i princip precis vad som helst för att den obehagliga situationen ska upphöra. Det är ironiskt att kravet på frivillighet ansågs tillgodoses genom kravet på att den misstänkte skulle upprepa erkännandet då tortyren avslutats. Att dömas till dödsstraff kan framstå som en befrielse gentemot återupprepad tortyr. Kravet på frivillighet, vilket ursprungligen varit grundläggande för erkännandets bevisvärde, får anses fått ge vika för intresset av att finna ”sanningen”.

Huruvida svensk lag tillät tortyr kan diskuteras. Trots att lagstiftare och monarker upprepade gånger förbjöd tortyr och betonade dess oförenlighet med svensk rätt tilläts uppenbarligen flertalet tvångsmedel likställbara med den tortyr som utövades i den kanoniska kyrkans rättsprocess. Att vi anammat utländsk rätt framgår genomgående vid granskning av vårt eget rättssystem. Insättande på bekännelse och svårare fängelse hade tydliga likheter med instituten som på kontinenten tillämpades för att framtvinga ett erkännande. Jag anser att dessa tortyrliknande tvångsmedel kan anses utgöra en indikator på hur genomgripande det svenska rättssystemet har påverkats av kontinental rätt.

Inte enbart de tvingande processerna kan anses ha brustit i syftet att skipa rättvisa.

¹¹¹ Diesen, m.fl., (II), s. 89.

Pålitligheten hos edgärdsmanprocessen bör enligt min uppfattning ifrågasättas. Trots de egenskapskrav som uppställdes för edgärdsmännen måste faktorer som mutor, kamratskap och hot antas haft inverkan på sanningsenligheten i edgärdsmännen uttalanden. Kritiserats kan även att edgärdsmännen inte bevittnat själva händelsen – edgärdsmän behövde inte vara, och var mycket sällan, ögonvittnen.

Vilken ställning har då erkännandet haft i historien, och på vilka grunder? Att erkännandet har kallats ”bevisens drottning” kan anses ha varit passande tidigare i historien. I *Rättegång IV häftet* konstaterades år 1992 att erkännandet fortfarande vidhöll sin drottningstitel – jämfört med den starka särställning bekännelsen haft genom tiderna måste dock erkännandets bevisvärde anses ha tappat betydligt i styrka i modernare tid. Att erkännandet fortfarande innehar viss särställning är uppenbart, men det är också tydligt att det nu utgör ett av flera bevismedel vilket måste kompletteras med styrkande omständigheter. Genom att jämföra *Rättegång IV häftet* upplaga 6 med senare upplaga från 2009 anar man en osäkerhet hos författarna gällande vilken ställning erkännandet kan tillerkännas i nutida processrätt. I tidigare version uttrycktes att erkännandet ”kan betecknas” – i senare version tillades; ”i viss mån kan betecknas” som bevisens drottning.¹¹²

Uppenbart är att processprinciperna, den legala bevisteorin respektive principen om fri bevisföring, varit avgörande för erkännandets bevisvärde. Bevisvärdet har levt i symbios med regerande princip. Den mekaniska bevisrätten har ersatts av den mer levande fria bevisvärderingen. Följden har blivit att i brottmål ska idag erkännandets värde, trovärdighet och betydelse prövas som vilket annat bevismedel som helst. Onekligen kan övergången till fri bevisprövning anses ha bidragit till en mer human och flexibel rättsskipning. Samtidigt kan noteras att detta innebär ett betydligt mer komplicerat och svåröverskådligt bevisförfarande. Vad som läggs till grund för en dom samt prövning och värdering av bevismedel avgörs helt av situationen och domaren i varje enskilt fall.

Ett väsentligt problem för dagens domstolar är företeelsen av falska erkännanden. Som nämnt i avsnitt 1.6 har företeelsen uppmärksamrats omfattande i litteratur, doktrin och media det senaste decenniet. Denna uppsats ämnar dock inte utreda för falska erkännanden, samtidigt står detta i så pass nära anknytning till uppsatsens område att en fullständig utredning av rättsläget måste konstatera detta dilemma. Det går inte att förneka att både polisväsende och

¹¹² Ekelöf, (I) s. 54 samt (II) s. 75.

domstolar än idag helst ser att erkännande lämnas, samtidigt är det uppenbart att erkännanden måste hanteras kritiskt och med försiktighet. Med ett erkännande kan vägen till lösning te sig enkel, i realiteten kan emellertid ett erkännande orsaka precis motsatt situation och förleda rättsväsendet bort från den verkliga sanningen.

Avslutningsvis kan konstateras att erkännandet har utgjort en central del av bevisrätten och processrätten i helhet. Dagens reglering i rättegångsbalken har plockat ner erkännandet från sin tron, men en markant särställning innehar det ännu. Erkännandets enastående betydelse för både historiens och dagens processrättssystem går inte att förneka.

5 Källförteckning

Tryckta källor

Statens Offentliga Utredningar

- SOU 1926:31 Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning, första delen – domstolsförfattningen.
- SOU 1926:32 Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning, andra delen – rättegången i brottmål.
- SOU 1926:33 Processkommissionens betänkande angående rättegångsväsendets ombildning, tredje delen – rättegången i tvistemål.
- SOU 1938:44 Processlagsberedningens förslag till rättegångsbalk II motiv m.m.
- SOU 2005:117 Ett effektivare brottmålsförfarande – några ytterligare åtgärder.

Förarbete och lagtext

Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686-1736, volym IV-VIII, efter offentligt uppdrag utgivna av Sjögren, Wilhelm, v. Lagkommissionens förslag 1698-1718, (cit. *Förarbetena 1686-1736*), Uppsala, 1901.

Sweriges Rikes Lag 1734 (även kallad 1734 års lag)

Lag (1946:804) om införande av nya rättegångsbalken

Proposition 1942:5 Förslag till ny Rättegångsbalk

SFS 1868:66 Kongl. maj:ts nådiga förordning angående upphävande av sista mom i 17 kap 37 § Rättegångsbalken s. 11

SFS 1942:740 Rättegångsbalk (1942:740)

Otryckta källor

Kungl. brev av den 22 mars 1803, Svea hovrätts arkiv, R.A.

Elektroniska källor

Karnov

Zeteo

Nationalencyklopedin

6 Litteraturhänvisning

Litteratur

Af Trolle, Henrik, *Ordalierna hos de germanska folken – ett bidrag till processrättens historia*, Stockholm, 1915.

Beccaria, Cesare, översättning av Enoksson, Paul, *Dei delitti e delle pene – Om brott och straff*, Casa Editrice Italica Stockholm-Roma, Stockholm, 1977.

Bolding, Per Olof, *Går det att bevisa – Perspektiv på domstolsprocessen*, Norstedts Förlag, Stockholm, 1989.

Bring, Thomas med Diesen, Christian och Wahren, Alexandra Wilton, *Förhör*, uppl. 3:5, Visby, 2008.

Carlquist, Eric, *Studier i den äldre svenska bevisrättens utveckling med särskild hänsyn till institutet erkännande*, akademisk avhandling, Lund, 1918.

Dereborg, Anders, *Från legal bevisteori till fri bevisprövning i svensk straffprocess*, Stiftelsen Skrifter utgivna av Juridiska fakulteten vid Stockholms Universitet, Skriftserien nr 28, Juristförlaget, Stockholm, 1990.

Diesen, Christian, *Utevarohandläggning och bevisprövning i brottmål*, (cit. I) akademisk avhandling för juris doktorexamen, Juridiska institutionen, Juristförlaget JF AB, Stockholm, 1993.

Diesen, Christian med Forssman, Fredrik och Björkman, J, *Värdering av erkännande, konfrontationer, DNA och andra bevis, Bevis 1*, (cit. II), uppl. 1, Norstedts Juridik, Stockholm, 1997.

Edelstam, Henrik, *Sakkunnighetsbeviset: en studie rörande användningen av experter inom rättsväsendet*, Skrifter från Juridiska fakulteten i Uppsala nr 37, Iustus, Uppsala, 1991.

Edling, Nils, *Uppländska konungsdomar från Vasatiden intill Svea hovrätts inrättande*, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1933.

Ekelöf, Per Olof med Boman, Robert, *Rättegång IV*, (cit. I), Institutet för rättsvetenskaplig forskning (XXXVIII), uppl. 6:3, Norstedts Juridik, Göteborg, 1995.

Ekelöf, Per Olof, med Edelstam, Henrik och Heuman, Lars, *Rättegång IV*, (cit. II), Institutet för rättsvetenskaplig forskning (XXXVIII), uppl. 7:2, Fritzes Förlag AB, Norstedts Juridik, Stockholm, 2009.

Häthén, Christian, *Stat och straff – Rättshistoriska perspektiv*, Studentlitteratur, Lund, 2004.

Inger, Göran, *Institutet "Insättande på bekännelse" i svensk processrättshistoria*, (cit. 1), Institutet för rättshistorisk forskning, serien 1, Stockholm, 1976.

Inger, Göran, *Erkännandet i svensk processrättshistoria 2 1614-1948*, (cit. III), Institutet för rättshistorisk forskning, Nerenius & Santérus, Stockholm, 1994.

Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, (cit. II), 5 uppl., Institutet för rättshistorisk forskning, Liber, Malmö, 2011.

Schelin, Lena, *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, Stockholms Universitet, Stockholm 2006.

Sjöholm, Elsa, *Sveriges medeltidslagar – europeisk rättstradition i politisk omvandling*, Institutet för rättshistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin, serien I, Rättshistoriskt bibliotek, 41 bandet, Lund, 1988.

Stening, Anders, *Bevisvärde*, akademisk avhandling, Liber Tryck AB, Stockholm, 1975.

Åstrand, Björn, *Tortyr och pinligt förhör – våld och tvång i äldre svensk rätt*, Forskningsrapporter från Institutionen för historiska studier vid Umeå Universitet nr 15, Umeå, 2000.

Svensk Juristtidning

Forsgren, Michael, *Opartiska domare och effektiv resursanvändning*, Svensk Juristtidning 2014 s. 218.

Gärde, Nathanael, *Rättegångsbalken i Minnesskrift ägnad 1734 års lag, del I*, Svensk Juristtidning 1934, s. 369.

Hanqvist, Dan, *Vin och vatten – erkännandet av "religiös" rätt*, Svensk Juristtidning 2003 s.981.

Modéer, Kjell Å., *Det historiska argumentet i senmodern rättslig diskurs*, Svensk Juristtidning 2009 s. 340.

Nygren, Rolf, *Vad är egentligen "riktigt svenskt" i den svenska rätten?*, Svensk Juristtidning 1998 s. 103.

Tuori, Kaarlo, *Rättsvetenskapen och lagstiftningsarbetet*, Svensk Juristtidning 2002 s. 330.

Elektroniska källor

Harrison, Dick, ”*Skänninge möte*”, Svenska Dagbladet den 7 maj 2013, hämtad den 8 april 2014 från: <http://blog.svd.se/historia/2013/05/07/skanninge-mote/>

Oja, Linda, *Att svära sig fri*, Riksarkivet, publicerad 20 augusti 2013, hämtad den 16 april 2014 från: <http://riksarkivet.se/att-svara-sig-fri>

Orre, Johanna, *Uppdrag: att lösa mordgåtan*, Tidningen Svensk Polis den 20 januari 2011, hämtad den 22 april från: <http://www.svenskpolis.se/Artikelarkiv/Artiklar-2011/januari-2011/Uppdrag-att-losa-mordgatan/>